

Het begrip natuurontwikkeling is in het Structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud geïntroduceerd als de 2e hoofdlijn van het natuurbeleid en wordt daar omschreven als 'een complex van menselijke ingrepen in natuur en landschap en regulering van gebruiksactiviteiten gericht op een gewenste ecologische ontwikkeling'.

EEN VISIE OP NATUUR- ONTWIKKELING IN NOORD- NEDERLAND

Fred Baerselman

MET DIE PRILLE OMSCHRIJVING KOM JE NIET veel verder, omdat daaronder in feite alle mogelijke vormen van natuurbeheer te vangen zijn. De uitwerking van het begrip natuurontwikkeling heeft in de praktijk dan ook vooral plaatsgevonden gekoppeld aan de kansen, die zich voordeden om in een gegeven situatie 'nieuwe' natuur te ontwikkelen en afhankelijk van wat men kon en/of wilde realiseren. Ruwweg kunnen daarbij een drietal richtingen onderscheiden worden:

- natuurontwikkeling gericht op het realiseren van een uitgangssituatie voor een natuur waarin natuurlijke processen in hoge mate bepalend zijn, aansluitend op de kenmerkende ecosystemen van Nederland, zoals duinzone, rivierzone, moeraszone, etc.
- natuurontwikkeling gericht op het optimaliseren van met name de abiotische uitgangssituaties voor natuur bij (of samenhangend met) allerlei gebruiksfuncties in het (agrarisch) kultuurland, bij natte en droge infrastructuur, ontgrondingen rekreatieterreinen, bossen etc.
- natuurontwikkeling gericht op het versterken van de ruimtelijke ecologische relaties ('ecologische infrastructuur') binnen en

tussen 'natuurgebieden' en binnen en tussen natuur in het kultuurlandschap.

De genoemde drie richtingen kunnen als samenhangend gezien worden (bv. afhankelijkheid abiotische kondities, dynamiek etc.) maar veelal is in de praktijk de uitwerking toch vaak verschillend, omdat verschillende natuurbeelden worden nagestreefd. Keuzes voor die natuurbeelden (of landschapsbeelden!) komen daarbij nogal impliciet en subjeektief tot stand. De verschillende mogelijkheden (en wenselijkheden) zijn 'altijd' legitiem en passen binnen de brede doelstellingen van het natuur- en landschapsbeleid. Een duidelijk richtinggevend kader, zodat prioriteiten kunnen worden gesteld, ontbreekt. Daarnaast spelen nog mee de verschillen in opvatting over de 'relatieve' ernst van de vele verschillende problemen van natuur, milieu en landschap.

Alvorens dan ook nader in te gaan op natuurontwikkeling in Noord-Nederland, is het gewenst om bij de hier genoemde punten iets uitvoeriger stil te staan en te bezien of vanuit de problemen (en wensen) een bruikbaar 'planningskader' valt af te leiden.

Hoogveengebied in Zuidoost-Drente

Natuur en referenties

Steeds duidelijker wordt, dat de ontwikkelingen in grote delen van het (agrarisch) kultuurlandschap zo ingrijpend en vaak ook zo snel zijn, dat veel plante- en diersoorten, die daar tot nu toe min of meer een plaats hadden, het niet meer kunnen bijbenen. De ontwikkelingen in het agrarisch grondgebruik gaan door, en daarmee de achteruitgang van natuurwaarden. De te sterke afhankelijkheid van het voortbestaan van allerlei soorten van de ruimte die het agrarisch grondgebruik en de (agrarische) inrichting nog overlaten zal daarom doorbroken moeten worden. Natuur zal veel meer op eigen benen moeten staan en veel minder afhankelijk moeten zijn van de ontwikkelingen van de (grond)gebruiksfuncties. Dat betekent niet, dat de strijd voor natuur in het kultuurland maar moet worden opgegeven, maar wel dat de strategie aangepast moet worden (zie artikel Herngreen). Een veel verder doorgevoerde scheiding van functies is noodzakelijk, resulterend in een ruimtelijke structuur, waarbij natuur als 'laag-dynamische' functie (eventueel samen met functies als bos, waterwinning, extensieve recreatie, etc.) ontkoppeld wordt van de zeer veranderlijke 'hoog-dynamische' functies, zoals de landbouw. De landbouw zal daarbij, in wisselende mate in plaats van de veelal bepalende rol een meer ondersteunende rol voor natuurwaarden moeten gaan krijgen.

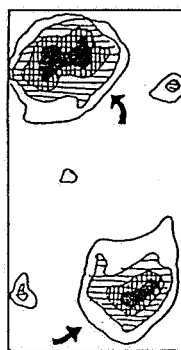
De noodzaak tot produktiebeperking in de structurele sectoren van de landbouw kan bij die veranderingen een positieve rol spelen, o.a. door extensivering, aangepaste produkties en mogelijk door uitstoot van landbouwgronden op aanzienlijke schaal. Daarnaast zal de noodzakelijke beperking van de externe effecten van de (landbouw)produktie ('milieubasiskwaliteit') een zekere verbetering van de abiotische kondities, ook voor natuur, met zich meebrengen.

Een ruimtelijk 'stabiele' structuur voor natuur met een hoge mate van interne samenhang, als belangrijkste drager van natuurwaarden, zal garanties moeten bieden voor het 'duurzaam' voortbestaan van het overgrote deel van de voor ons land kenmerkende plante- en diersoorten. In de enorm versnipperde situatie waar de natuur in ons land zich in bevindt, kan nauwelijks meer gesproken worden van een ruimtelijke structuur. Natuurgebieden zijn te klein, verspreidingsmogelijkheden ontbreken en allerlei ecologische, hydrologische en biogeografische rela-

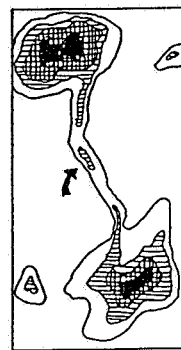

Slikken en platen in de Dollard met kluten en eenden

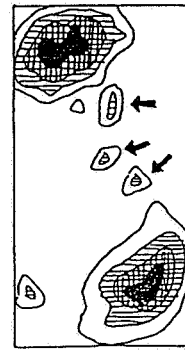
fig 1

"Hot spots"

"Corridor"

"Stepping stones"

ties zijn verbroken. De noodzakelijke ruimtelijke structuur zal dan ook (opnieuw) tot ontwikkeling moeten worden gebracht. Het natuurbeeld (de referentie) daarbij is dan niet het patroon van het oude kultuurland, maar een nieuw te konstrueren beeld dat uitgaat van de processen in 'zo compleet mogelijke' ecosystemen, zoals die onder de huidige omstandigheden potentieel in ons land zouden kunnen functioneren. Onder dat soort kondities lijkt een 'duurzaam' voortbestaan van plante- en diersoorten de beste kansen te

hebben. Door waar mogelijk (gericht) meer aan natuurlijke processen over te laten, kunnen bovendien de interne beheersinspanningen en daarmee de beheerskosten teruggedrongen worden, zodat ook een zekere 'financiële stabiliteit' ontstaat.

De opbouw van zo'n nieuw referentiebeeld is een verhaal apart; enerzijds een ordeningsproces van beschikbare informatie, anderzijds een zekere schatting van het belang van processen en onderdelen. Als het goed is dan komen uit zo'n referentiebeeld ook indicaties

Gaasterland

voor een ruimtelijke structurering voor de natuur naar voren.

Het nationale beeld

Op grond van de bovengeschetste benadering zijn voor het nationale beeld (oa. in het kader van het werk aan de 4e nota RO en vooral bij het werk aan de Nota Natuurontwikkeling) ideeën verder uitgewerkt voor een mogelijk referentiebeeld voor Nederland, en zijn voorstellen gedaan voor een daarvan afgeleide 'ekologische hoofdstructuur', als een na te streven lange termijn perspectief voor ons land. Kort samengevat worden in de voorgestelde ekologische hoofdstructuur (voorlopig) een vijftal hoofdzones onderscheiden, die verder onderverdeeld en gedetailleerd kunnen en moeten worden. Deze zones zijn:

- de mariene en estuariene zone
- de duinzone
- de zoetwater(moeras)zone
- de rivierzone
- de zandgrondenzone

De hoofdzones zijn ieder opgebouwd gedacht uit afzonderlijke netwerken, die op logische plaatsen onderling contact maken. Ieder van de netwerken bevat grote kerngebieden (GEN's, grote natuurgebieden, grote wa-

teren), kleinere knooppunten, verdichtingen (bv. GLE's, Nationale Landschappen), verbindingzones korridors en/of stapstenen. Vanuit en tussen de kerngebieden zullen de ekologische netwerken gestalte moeten krijgen. Een gebiedsgerichte aanpak ligt daarbij voor de hand, waarin versterking van de kerngebieden gelijk op moet gaan met het realiseren van een eerste grofmazige verbinding met gelijksoortige kleinere elementen en het ontwikkelen van ruimtelijke relaties met andere hoofdzones. Gekoppeld aan de hoofdzones van de ekologische hoofdstructuur kunnen meer fijnmazige netwerken ontwikkeld worden, die ahw. voor een 'dooradering' van het kultuurland zorgdragen.

Uiteraard valt over dit concept voor een 'ekologische hoofdstructuur' nog veel meer te zeggen, maar ik wil hier volstaan met de hoofdlijnen. Uitwerking van het concept naar het regionale schaalnivo en vergaande detaillering zijn noodzakelijk om zicht te krijgen op de werkelijk (on)mogelijkheden van realisering. Bovendien zal een dergelijke uitwerking bij voorkeur moeten plaatsvinden in het kader van integrale gebiedsgerichte studies of (inrichtings)plannen, waarbij alle betrokken functies van een gebied in beschouwing worden genomen.

Het (tot nu toe) meest gedetailleerd uitgewerkte voorbeeld van zo'n benaderingswijze is in feite het plan 'Ooievaar' voor het centrale rivierengebied. Andere voorbeelden zijn de door SBB Landschapsbouw uitgevoerde studies voor (een deel van) het dekzandgebied van de Achterhoek en het Friese zeekleivertweidegebied (zie artikel Symons).

Natuurontwikkeling in het Noorden

Vanuit de gehanteerde concepten kan ook voor Noord-Nederland een visie worden afgeleid voor de richting(en) waarin natuurontwikkeling zou moeten plaatsvinden. Het gaat dan vooral om de mogelijkheden om de ruimtelijk/ekologische structuur te versterken, om waar mogelijk 'verdwenen' componenten weer aan systemen toe te voegen en om een belangrijker rol voor natuurlijke processen. De meer kleinschalige natuurontwikkeling (bv. in relatie tot andere gebruiksfuncties) zal daarbij een afgeleide kunnen zijn van de hoofdlijnen.

In vogelvlucht zal hieronder een aantal van de belangrijkste mogelijkheden/wenselijkheden globaal verkend worden, aan de hand van de eerder genoemde indeling in hoofdzones van de 'ekologische hoofdstructuur'.

Mariene/estuariene zone

In het waddengebied zijn goede mogelijkheden (en aanzetten) aanwezig om de processen van de natuurlijke dynamiek tussen zee en land wat meer hun gang te laten gaan. Met name aan de oostzijde van de eilanden kan de (grotendeels verdwenen) component van slufstelsysteem met de strandvlakte etc. tot ontwikkeling worden gebracht. Voor het Eems-Dollard estuarium, als 'oorspronkelijk' knooppunt van ecosystemen zijn er in principe mogelijkheden om aan de achterkant (ten dele grensoverschrijdend) de relatie met het riviersysteem van de Eems en beekstelsysteem van de Westerwoldse A te versterken en de (verdwenen) component van het zoetwater-getijdenbos opnieuw tot ontwikkeling te brengen.

Zoetwater(moeras)zone

In het nationale beeld gaat het om de versterking van de 'natte as' vanaf het Lauwersmeer via het Friese Merengebied, het IJsselmeer (inklusief Oostvaardersplassen, Randmeren, Naardermeer) en het Utrechts/Z.-Hollands plassen- en veengebied tot aan de Biesbos en zoete achterkant van de Delta.

Voor het Noorden zijn in de zoetwater(moeras)zone het Lauwersmeer, (delen van) het Friese merengebied en de Friese IJsselmeerkuststrook te beschouwen als (potentiële) kerngebieden. Met name het Lauwersmeer heeft nog steeds grote perspectieven om tot een 'kompleet' systeem uit te groeien en verdient dan ook een betere behandeling dan tot nu toe het geval is.

Interessant zijn de mogelijkheden van de Friese kuststrook van het IJsselmeer, doordat hier op vrij grote schaal (ten dele binnendijks) een complete oeverzone gekreëerd kan worden, die zeker vergelijkbaar zal kunnen zijn met een gebied als de Oostvaardersplassen. Een verbinding tot een eenheid met de hogere gronden van Gaasterland biedt wellicht nog meer perspectieven.

Naast de 'hoofdassen' (Lauwersmeer — Friese Meren — IJsselmeer, en Friese Meren — Weerribben — Wieden — Zwarte Meer) zijn de waterlopen/beken op de zuid-noord assen vanaf het Drents plateau naar de Lauwersmeer en de Dollard van belang, evenals de oost-west assen van oa. Tjonger en Linde.

Het kan daarbij gaan om het versterken van de verbindingsfuncties gekoppeld aan de watersystemen (maar soms ook niet!), om de ontwikkeling van beekbegeleidende (moeras)-bossen en meer in het algemeen om een versterking van de moeras- en oevercomponenten en een meer 'natuurlijke' waterdynamiek. De mogelijkheden daartoe zullen moeten worden gevonden, in herstel en ontwikkeling van watergangen, (weer) aankoppelen van boezemlanden, ontwikkeling multifunctionele moerassen, etc.

De 'blauwe' infrastructuur wordt in deze optiek als een skelet gezien waaraan een deel van de 'groene' structuur, zoals moerasbos, oeverlanden en beekbegeleidend bos wordt opgehangen. Deze structuur zorgt ook voor het tot stand komen van verbindingen met bv. de bossystemen voor de hogere gronden.

Zandgrondenzone

Om al het zand 'op één hoop te gooien' is een nog grovere simplificatie, dan al het zoete water in één zone te doen. Voor de hoofdzones en zeker voor de zandgrondenzone is dan ook een verdere onderverdeling en een gedetailleerde uitwerking nodig naar het regionale schaalniveau toe. Voor het Noorden gaat het met name om de mogelijkheden voor natuur-

ontwikkeling van het Drents Plateau met uitlopers, Gaasterland en het ('zandig' geworden) gebied van de Veenkoloniën. De keuzes voor ontwikkelingsrichtingen zijn voor deze gebieden maar ten dele af te leiden uit de referentiebenadering. Grofweg gaat het om de gewenste combinatie van de elementen bos en heide (droog en nat), beken en broeken, en hoogveen fragmenten. Om met de laatste te beginnen: theoretisch zouden hoogveenen opnieuw tot structurerende elementen ontwikkeld kunnen worden, maar alleen al gezien de benodigde tijd lijkt dat niet erg realistisch. Herstel en ontwikkeling van de bestaande restanten, adequaat beheer (waterhuishouding!) en eventueel waar mogelijk een grensoverschrijdende versterking van de ruimtelijk ecologische relaties (Meerstalblok) lijken eerder de gewenste richting aan te geven.

Voor een hoofdstructuur komen vooral de bos en heidecomplexen in aanmerking. De bestaande grote eenheden natuurgebied (oa. Diever-Appelscha, Dwingelo-Ruinen) en andere grotere boscomplexen (zoals van de Hondsrug) kunnen als (potentiële) kerngebieden beschouwd worden. Los van de gewenste (meer op natuur gerichte) veranderingen in het beheer van het merendeel van de boscomplexen, is het gewenst om de ruimtelijk/ecologische relaties te versterken, door de bosgebieden met elkaar te verbinden, bijvoorbeeld door het aanleggen van bosgordels. Ook 'uitlopers' richting Drachten, Roden en Groningen zouden op deze wijze vorm kunnen krijgen. Van belang is ook een versterking verder in zuidelijke richting, zodat aangesloten kan worden bij de bossen van Salland en Twente.

Zoals al gesteld kunnen de beeksystemen zowel in de benedenloop als in de bovenloop als belangrijke structurerende elementen gezien worden. Versterking op de hogere gronden zou (niet alleen voor de natuur!) vooral gericht moeten zijn op herstel en ontwikkeling van het waterbergend en -vasthoudend vermogen in de inzigtgebieden. Ook een vertraagde afstroming in de bovenlopen, door profielverruiming, ontwikkeling van moerasbos en broeken (bevers!) is van belang voor meer dan alleen de natuurfunctie.

Parallelschakeling kan daarbij tbv. de landbouw gewenst zijn. Het afgetapte landbouwgebruikswater kan dan uiteindelijk via riet- en biezenvelden weer in de hoofdstroom terecht komen. Langs de beken zou daarnaast ook beekbegeleidend bos tot ontwikkeling

kunnen worden gebracht, als een verbinding naar de zoetwater(moeras)zone toe.

Een uitdaging, ten slotte blijft het gebied van de Veenkoloniën. Een complete landschapsrenovatie als gevolg van een sterk teruglopende betekenis voor de landbouwproducties, lijkt hier op termijn vrijwel onvermijdelijk.

Andere functies waaronder natuur, bos en recreatie zouden (ten dele) een alternatief voor de inrichting kunnen aanreiken. Welke natuurontwikkeling (bossen óf watermoerassen) de meest gewenste is, valt op dit moment moeilijk te zeggen. Die keuze zal in een integraal plan moeten worden gemaakt, uitgaande van ontwerpprincipes zoals in dit artikel beschreven.

Kenmerkende ecosystemen

Theoretisch zijn er legio mogelijkheden om condities te creëren waaronder allerlei natuurwaarden tot ontwikkeling kunnen komen. Los nog van de vraag of de theoretische mogelijkheden in de praktijk wel realistisch of uitvoerbaar zijn, is het zoals hierboven gesteld, wenselijk om een planningskader beschikbaar te hebben, waarin de (lange termijn) doelen duidelijk zijn aangegeven. Alleen dan is het mogelijk om natuurontwikkeling, planmatig en samenhangend, als een onderdeel van het natuurbeleid, tot uitvoering te brengen. Het gaat niet alleen om 'leuke dingen voor de mensen' (hoewel het bij voorkeur aansprekend en liefst ook leuk moet zijn), maar het gaat om een wezenlijke bijdrage aan het streven om de voor ons land kenmerkende ecosystemen, met de daarin thuishorende plant- en diersoorten, een 'duurzaam' voortbestaan te garanderen. Dat daar iets meer ruimte voor nodig is, dan de natuur nu heeft, moge duidelijk zijn. •

Bovenstaand artikel is op persoonlijke titel geschreven